

felébred és kedvet kap a Szamos partiak rikácsolásától, mert egyszerre ő is elbődül:

— Eredj a francba mamám... érted, a mélységes nagy francba mamám...

Aztán elcsitul a lárma, a szinkör ablakai is becsukják pilláikat s kezdődik a Hatodik emelet második felvonása... Még egyszer felsikolt a női hang hosszan, borzalmasan s úgy érzem ott röpköd tarka rongyjaiban a város felett láthatatlanul s mindenhova berikoltja... Latorr, latorrr...

VISSZATÉRŐ DUNAMENTI TÖRTÉNELEM

Irta: BÁNYAI LÁSZLÓ

Szent Szövetség és szabadságmozgalom

A francia forradalom vívmányait összegező *Declaration des droits de l'homme* nem állt meg az ember egyéni jogainak kinyilvánításánál, hanem ennek következményeként hirdette a nemzeti szuverénitást, a szabad emberek összességének önrendelkezési jogát is. A XIX. század elején sűrűn tartott fejedelmi kongresszusok ezeknek az eszméknek kiirtására s a mind gyakoribb szabadságmozgalmak letörésére irányultak. A Szent Szövetség élén a Habsburg-ház haladt s szellemi irányítója Metternich, Ferenc császár vezető minisztere volt, akinek intésére egymásután fojtatták vérbe az európai népek nemzeti, függetlenségi és belső alkotmányos mozgalmait.

A reakció guzsba tudta kötni a közvéleményt is, de megfertőzni még nem volt képes. A század elejei európai közvélemény megtalálta az utját, hogy támogassa az Itáliai népi felkelőket a hódító osztrák császári sereg ellen, s a spanyol meg portugál forrodalmárokat a belső önkényuralom ellen. A görögöknek a török elnyomatás alól való felszabadulásáért vérét ontja Byron, míg Metternich mindent elkövet, hogy az európai államokat a görögök megsegítésétől visszatartsa.

Az 1830. évi juliusi francia forradalom, amely elűzi a választójogot megszorító és a sajtószabadságot eltörölő X. Károlyt és kormányát, rést üt az abszolutizmus európai hálózatán, s ujult erővel tör fel a szabadságmozgalom. A felvilágosult magyar közvéleményben mély rokonszenvet vált ki a lengyel fölkelés s az 1832. évi országgyűlésen követelik, hogy az udvar tegyen diplomáciai lépéseket a cárnál a lengyel alkotmány helyreállítására. Az indítvány teljesítése helvett a kormányzat elfoittja a lengyelbarát mozgalmat s nemsokára I. Miklós orosz cár térdénállva tesz esküt Ferenc császárnak, hogy mindenkor megsegíti lázadó alattvalóival szemben.

Az 1848-as februári párizsi forradalom lökést ad az eseményeknek s hatása alatt Európa maidnem minden elnyomott népe fegyvert ragad, hogy a rájuk nehezedő idegen hatalomnak, vagy reakciós kormányzatnak jármát lerázza.

A negyvenes évek magyarsága a dunavölgyi demokráciáért

A Habsburg-uralom a magyarság számára egyszerre idegen elnyomást és belső feudális önkényt jelentett ami ellen nemzeti függetlenségi ösztöne és fejlődő polgári szabadságérzete egyaránt lázadt. A nyugat-európai forradalmak hire alkalom egyrészt nemzeti intézményeink követelésére, másrészt az általános szabadságjogok s a jobbágyfelszabadítás

kivivására.. Nemzet és szabadság szoros egységben élnek a negyvenes évek magyarsága előtt. A reform-mozgalom minden célja, Kossuth szerint, hogy a „félmillió nemesből álló nemzet 13 millió főnyi nemzet legyen, mivel rabszolga kényszer munkával lehet pyramisokat építeni, de nemzeteket vagyonszá tenni soha“ Mindez újra közel hozza a magyarsághoz az új-feudális nyomás alatt tőle már-már elidegenült nemzetiségi tömegeket, hiszen a demokrata vívmányok nemzeti különbség nélkül váltak birtokává az ország egész lakosságának.

A reform-hírek hatása alatt a szlovák népvezér Stur Lajos, aki nemrég még a Szent Szövetségben a szabadság korszakát látta, mely Ausztria uralma alatt megvalósítani hivatott az itt élő népek egyenlőségét, — így kiált fel: „Népünk szabad, végre ember és az ország polgára!“

A román Moldovan Vasile pedig a következőket írja az első balázsfalvi népgyűlésre való készülődéskor: „A reformok következményei fenségesek fognak lenni, mert a románnak, nem lévén arra kötelezve, hogy a földesurnak csak egy órát is dolgozzék, lesz elég ideje saját földje művelésére, kertje beültetésére és háza felépítésére... Mójában fog állani az Isten dicséretére méltó templomot emelni és iskolát építeni az ifjúság nevelése számára... Saját véréből és kebeléből való tisztviselői lesznek és nem lesz többé kényszerítve, hogy... idegenek szolgáltassanak ezután is igazságot neki.“

Mint a történész Horváth Mihály írja: „Az öröm kifakadásai a népszabadság ezen első heteiben a szerbek közt sem voltak kevésbé hangosak, mint a haza bármely lakossága közt...“

Ekkor szólal fel az Athenaeum ülésén Kazinczy Ferenc unokaöccse, a költő és politikus Gábor: „A magyar testvéri kézfogást valószínűleg meg uraskodás helyett a haza különféle népei között.“

Ilyen hangok közt születik meg és erősödik később a harc hevében az az érzés, ami Petőfivel ezeket az izig-vérig őszinte sorokat iratta:

*Ha nem születtem volna is magyarnak,
E néphez állnék ezennel én.*

A szabadságharc nemcsak a magyar nép ügye volt, hanem mindazoké a más nemzetbelieké, akik eljöttek érte meghalni, felismerve a magyarok küzdelmében saját népi felszabadulásuk lényeges láncszemét.

Nemzetiségi küzdelem, ellenkező előjellel

Mi történt mégis, hogy a kezdeti nagyszerű összhang magyarság és nemzetiségek közt oly hamar eloszlott?

A bécsi kamarilla, amely Pesten a magyar kívánságokat egy darabig kénytelen-kelletlen teljesíti, Zágrábban már jóelőre megfélemlíti a magyarbarát horvátokat s a közös délszláv Illyriát követelő mozgalmat a bécsi rendőrminiszter pénzbeli támogatásban részesíti. A belgrádi császári konzul a szerb kormány irredentizmusát ajánlja segítő társul s a csehek és szlovákok közt a császári ügynökök a pánszláv mozgalom utját egyengetik, amely valamennyi szláv népnek az orosz cár pártfogása alatt álló szent egysége iránt kelt rajongást.

1848-ig a reakció sokat tanult s lázasan fejleszti titkos irodáinak kifinomult játékát, hogy a nemzeti közvélemény nagyszerű ébresztő erejét hatalmi eszközévé nyomorítsa.

A magyarság ellentállásának növekedésével együtt fokozódik a dicséret a kamarilla sugalmazására írt röpiratokban a Habsburgokról, mint a „szabadság vádangyalairól“, „évszázados magyar elnyo-

másnak“ nevezve a szárnyaik alatt meghuzódó feudális rendszer féktelenségeit. Ahol a nemzetiségi tömegeket ez sem tudja megtéveszteni, ott megfélemlítéssel próbálkoznak, mint Rajasics szerb pátrárka, aki így inti a népét: „Legyetek hivek a császárhoz, nehogy úgy bánjanak veletek a császári csapatok, mintha magyarok volnátok!“

Junius 12.-én Windischgrätz kartáccsal löveti a felkelő cseheket Prágában s ezentul mozgalmukban felülkerekedik a megalkuvás, amely kihat a szlovák értelmiségre is, nemzeti buzgalmukat a magyarság ellen tomholva ki.

Az önkényuralom levegőben lógó ígéreteire a nemzetiségek nagy többsége nyílt fölkelésbe csap át az önvédelmi harcba induló magyarság ellen.

Szabadságharc és nemzetiségi politika

A jobbagység felszabadítását kimondó törvénynek késedelmes végrehajtása a nemzetiségi vidékeken kétségen kívül megkönnyítette az udvar magyarelles politikáját. Az 1848-as pesti országgyűlésen részt vevő Pap Zsigmond román képviselő arról panaszkodik, hogy „az erdélyi arisztokrácia bánásmódja nagy bizalmatlanságot és idegenséget szült a román népben minden ellen, ami magyar.“ Ugyanakkor Erdélyben báró Jósika Sámuel, a demokratikus Magyarországgal való uniónak halálos ellensége, egy bizalmas értekezleten azt sürgeti, hogy „az uralkodóhoz hű elemek idejekorán és kellőleg felhasználtassanak“ s ezek közül elsősorban az idegen fajú katonai határőröket ajánlja. Tehát a reakciós főuri körök a nemzetiségi földmives tömegek elnyomásával gyűlöletet keltenek a magyarság ellen, s kiváltságaikat féltve a kamarillát támogatják.

A szabadságharc vezetőiben lassan fejlődik az érzék a nemzetiségek ügye iránt. A példát Bem tábornok adja, aki az osztrákok és oroszok Erdélyből való kiszorítása után nem győzelmi tort ül, hanem felhívást ad ki: „Magyarok, szászok, románok, nyujtsatok egymásnak kezét, tartóztassatok minden nemzeti gyűlölségtől és boldogok lesztek.“

Táborkari főnöke, Czetz János ezt írja emlékirataiban: „Hogyha Bemnek szabadkezet engednek, úgy az erdélyi románok csakhamar abba hagyták volna a belháborút, hogy zászlói alatt küzdhessenek a valódi népszabadságnak.“

A vérbeli demokrata forradalmár Bem terveit a központi kormány sem keresztelheti sokáig s Szemere, a függetlenségi nyilatkozat után, meggyőzi a rendeket, hogy a nemesség „arisztokratikusan magyar“ elfogásának többé már nincs helye az új demokráciában s ki kell elégíteni a „más népiségek követeléseit.“ 1849 július 21.-én az országgyűlés elfogadja Európa első konkrét és méltányos nemzetiségi törvényét.

Kétségkívül hozzájárult ahhoz a románság demokrata lelkiismeretét képviselő havasalföldi Bălcescu közvetítő tárgyalása Kossuth és Avram Iancu között.

Mint Jancsó Benedek írja: „Iancura vonatkozólag Bălcescunak Bem által is elfogadott terve az volt, hogy Iancu magyar tábornoki kinevezést kapjon s a magyar kormány által katonailag jól felszerelt mócaival Havasalföldre vonuljon az oroszok ellen harcolni; Iancu maga is hajlandó volt erre a tervre“.

Az erdélyi románok nem felejtették el, hogy fajtestvéreikre a Kárpátokon túl a császárral barátkozó cár igája nehezedik. A bécsi udvar kegyéhez szokott arisztokráciájuk sem volt, amely kisiklassza ter-

mészetes gondolkodásuk menetét.

A magyar kormány belátása azonban már elkésett, a magyar szabadságharc napjai meg voltak számlálva s így perspektívái nem szélesülhettek ki fél Európa szabadságharcának perspektíváivá. A császári és cári reakcióra mért közös csapás helyett maga omlott össze.

1848 testamentuma

Felrójjuk-e a szabadságharc magyarságának, hogy a feudálizmusból alig-alig kibontakozva, merevsége a nemzetiségi kérdésben nehezen enged föl s a kiváltságokra épülő nemesi felfogás csak lassan válik népivé? Felrójjuk-e, hogy történelmi léptei a nemzetiségi politikában nem voltak elég serények az ellenséges propaganda kivédésére? Azért a szabadságharc nem kevésbé volt demokratikus forradalom s 1848 magyarsága a Dunavölgye felszabadulási reményének hordozója.

Az a féktelen terror, amit a magyarság felszabadító hadjáratának hátbatámadásával a nemzetiségek végeredményében magukra is zúdítottak, kijózanodásra, politikai érésre, történelmi tanulságok levonására adott alkalmat számukra is.

A győztes abszolutizmus célja egy egységesen és önkényesen kormányzott közigazgatással szolgálni az alkotmányoktól, helyi önkormányzatoktól többé nem gátolt uralmat. A központból leküldött tisztviselők nemcsak a magyar, hanem minden nemzetiségi vidéken egyaránt németesítenek s nemzetiségi vágyakról, Illyriáról, az összes birodalmi románokat egyesítő külön tartományról többé említés sem történhet.

Saguna metropolita a szabadságharc leverése után Bécsből hazatérve, a kapott üdvözlő levelekre a következő megjegyzést teszi: „Ezek a levelek szívemben fájdalmas nyilalást okoztak, mert olyan vágyakat láttam azokban, amelyek nem fognak megvalósulni. Éreztem a közeledő vihart, amely nemzeti ügyünket és derék vezetőembereinket fenyegeti.”

Az üldözött Stur és Hurbán, a kivándorolt Simion Bărnuțiu, a megtábolódott Avram Iancu, a népből támadt vezérek tragédiája tetőzi be a tanulságot.

Balcescu 1851 május 15.-én Párizsban tartott emlékbeszédében így szól: „Igaz, én magam is láttam, s arcom szégyenpirtól égett, hogy a románok a szabadságért a legelavultabb, legszörnyűbb és legaljasabb zsarnokság zászlaja alatt küzdöttek. Igaz, hogy a románok hagyták magukat megcsaltni az osztrákoktól, akik kizsákmányolták áldozatkészségüket és hősiességüket. Nem igaz azonban, hogy a románokat ebben a szörnyű háboruban ne hatotta volna át és ne lelkesítette volna a nemzeti érzület és a szabadság szeretete.”

Ugyanilyen méltányosan számolja fel a forradalmi magyar kormány nemzetiségi politikáját Szemere Bertalan 1853. évi visszapillantásában: „...hogyan van az, hogy a nemzet éppen a legteljesebb erejében a csatát elvesztette? Oka, mivel az idő folytában félig titokban, félig nyíltan megszületett, fejlődött s felnőtt egy új eszme, a nemzetiségé, s roppant hatalmát más fajoknál mi nem ismervén fel kellőleg, nem vők azt kellő számításba. Nagyon jól ismerem amaz időszak titkos és nyilvános ármányait, jól tudom azt is, hogy az orosz sereg mi hatással volt a történelmi kimenetelre; de bizony csak valljuk meg, az akkor véletlenül kiütni látszott, de régóta belsőleg forrongott nemzetiségi eszmének s mozgalomnak nagy fontosságát s messzehordó erejét nem fogtuk fel.”

„Az eltévelyedés nagy volt, — vonja össze a két oldali tanulságot kortársuk, Ion Brătianu, — a magyarok azt hitték, hogy a szabadság

nevében szabad a jogtól eltérni, a szlávok és a románok azt hitték, hogy a Habsburg-ház önkényuralmának zászlaja alatt lehet szabadságért harcolni.“

A magyar emigráció levonja ennek a két tanulságnak minden következményét. Felmondja a Habsburg-uralommal együtt az osztráknémet kapcsolatot s új történetfelfogásnak, a Dunamedencét lakó népek egységének tör utat.

Császári hűbér

Az általános felnyomás csak ideig-óráig tartó kényszeregyensúlyt eredményezett a birodalomban. A külső és belső rázkódtatások után újra a régi módszer, a birodalom népeinek egymás ellen való kijátszása kerül előtérbe. A szolgálatot azonban már nem a nemzetiségek, hanem „a kiegyezés“nek a magyar uralkodó körökből rekrutálódó hivei nyújtják, akik felveszik a küzdelmet a már-már forradalmi tettvágyig izzó függetlenségi néphangulattal. „Lehet, hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra — írja Deák Ferenc 1861-ben — de megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad...“ A cél: „törvényt szabta uton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállásának biztonságával összhangba hozni.“ (Pesti Napló 1865-ös husvétii vezércikke.)

Új uralmi terv épül, amit a Rotteck és Wechler-féle Staatslexikon a következőképpen összegez: „Cseh és Morvaország további germanizálásával, a Felvidék magyarosításával a szláv törzsek összefüggése megszakadhat, sőt idővel a Dunavölgyében mindössze két főnemzet, a német és a magyar fog maradni.“

A 67-es kiegyezés az osztráknémetek kiváltságát jelenti Ausztriában s a magyarokét Magyarországon. Reális következményeiben ez a látszatra nemzeti előjog is összezsugorodik az uralkodó körök előjogává, amelynek nyomása elsősorban a nemzetiségi tömegek felé nyilvánul meg.

Hiába nevezte Kossuth a duálista alkotmányt „törvényesített jogtalanságnak“, „delejes álomitalnak... mely elgőzölög, vagy megöl“. Hiába hirdette az emigrációból, hogy „a magyarországi nemzetiségekkel fajrokon államok felszabadítása és az azokkal való szövetkezés nélkül a magyar független államiság is elképzelhetetlen“. Hiába védi meg a kisemmizett Csehország jogait s lobbantja gunyosan a dualizmus magyar hiveinek szemére, hogy ők most Csehországgal szemben alkalmazták ugyanazt a jogeljátszási elméletet, amelyet ellenségeink egykor a független Magyarország elhantolására igyekeztek alkalmazni.

A nemzetiségekkel és anyaállamaikkal rokonszenvező következetes függetlenségi elvek nem tudtak megküzdeni a vezető körök uralmi lázával s innen már egyenes az út a minket körülvevő kis népek szövetsége helyett, a német birodalommal való szövetséghez, amely lehetővé teszi, hogy a Monarchia hatalmi szóval továbbra is féken tarthassa öntudatra kelt nemzetiségeit.

Ököljog és önvédelem

A növekvő német hatalom kezdetben látszólag megalkudott a szövetséges Monarchia uralmi terveivel. Treitschke elméleti „Politiká“-jának alapelve, hogy „a nemzet arisztokrata közösség, mely háború nélkül elpusztul, felfalják a szapora alsóbbrendű népek, mint a szlovákok és románok, akik... a némettség és a magyarság nemesebb népét léteben veszélyeztetik.“ Amikor azonban elmagyarosodott németek kerülnek az útjába, megvetően mond ítéletet róluk, mint a „germán faj legszomorubb példányairól“, akik annyira „elvetemültek“, hogy hajlandók magyarrá válni.

A német fennsőbbiségnek uralkodó elve teljes mértékben érvényesül Ernst Hasse, az Alldeutsch Verband alapítójának rendszerében, aki végleges formát ad a nagy német nemzeti fogalomnak, amelynek értelmében a birodalom, a szórványmetséget eszközül használva, helynyulhat minden középeurópai állam belső életébe, kölcsönösen megtörve ezáltal az államalkotó nép és keretei közt élő nemzetiség önrendelkezési jogát. Hasse megköveteli a birodalom határaival szomszédos német területek elfoglalását, a csehek megsemmisítését, a Monarchia többi részeinek Volksbodenné alakulását. Magyarországon a német államnyelv mellett egyelőre megengedi a magyar, Erdélyben a román használatát, de a dunai kis népek szerinte nem életképesek, földjükön csak német kultúra és német uralom lehetséges. „A földkerekség erősek és gyengék közt oszlik meg — írja 1905-ben: — A kis népeknek el kell tűnniök s be kell olvadniok a szomszédos nagy népekbe.“

Hasse politikai kézikönyve bibliája lesz annak a Németországnak, amelyben a „Wacht am Rhein“ helyét átveszi a „Deutschland, Deutschland über alles.“

Első felében ez a kor a német haderő összeomlásával zárul, amely maga alá temeti a szövetséges Monarchiát s a vele összefonódott magyar államkeretet is. A második felében a nagynémet imperializmus támadó jellege minden eddiginél kizárólagosabbá lesz. A *Mein Kampf* már fennen hirdeti: „Az új béke Németországot a földkerekség királynőjévé kell, hogy avassa... Bárki is óhajtja szivéből a béke eszméjének győzelmét, minden erejével hozzá kell járuljon ahhoz, hogy a németek birtokukba vehessék a világot.“

A német-magyar fegyverbarátság a magyar érdekek kényszerű kiszolgáltatásává süllyed, s reménytelen minden óvatos próbálkozás, amely szeretne „ugy menni együtt, hogy el ne tűnjünk, úgy barátkozni, hogy bele ne haljunk, úgy őrizni meg gazdasági, erkölcsi és szellemi függetlenségünket, hogy a szövetségesből ellenfél ne váljék. (Ravasz ref. püspök.)

A Harmadik Birodalom a Habsburgok „divide et impera“ jelszavát kiegészíti Bismarck jelmondatával: „Ezeket megvásárolom, azokat megfélemlitem, lesz akit megverek és végül mindannyiukat szolgálatomra hajtom“. Meghiúsítja a dunavölgyi népek önvédelmi egységét s Ausztria után a soron levő Csehszlovákiára tör. A dunavölgyi demokrácia utolsó erődjét új Szent Szövetség fojtogatja, s a szabadelvű Európa hajdani reménységeinek, Magyarországnak és Lengyelországnak kormányai 1848 nemzetiségi vezetőinek szerepére vállalkoznak. De míg a magyar szabadságharcért Nyugateurópa zsenge haladó körei lelkesedtek csupán s keletről a cári sereg indult ellene, a csehszlovák köztársaságot a világhírhelyesemény s keletről a mai oroszok szolidaritása támogatja önvédelmi harcában.

AMIRŐL MA NÉMETORSZÁGBAN MEGFELEDKEZNEK. A berlini *Die Neue Rundschau* júniusi számában Werner Sombart hosszú és gondosan adatolt cikkében (*Das Wesen des Menschlichen*), költők, filozófusok és német lexikonok meghatározásain keresztül választ keres az ember természetét illető örök kérdésre. Egyéni meghatározása végül, ha nem is új, érdeme, hogy könnyű megjegyezni: Az ember szellemmel rendelkező teremtmény.